

De mythe van de linkse hobby – over het subsidiëren van podiumkunsten en politieke voorkeur

Dr. Adriaan van Liempt

Docent en onderzoeker Academie voor Leisure NHTV internationaal hoger onderwijs

Postbus 3917, 4800 DX Breda

Liempt.a@nhtv.nl

Dr. Pieter de Rooij

Docent en onderzoeker Academie voor Leisure NHTV internationaal hoger onderwijs

Rooy.H@nhtv.nl

Dr. Marcel Bastiaansen

Docent en onderzoeker Academie voor Leisure NHTV internationaal hoger onderwijs

Bastiaansen4.M@nhtv.nl

Famke van den Berg

MA Kunstbeleid en Management

famkevdberg7@gmail.com

Huixia Yang

MA Communicatie- en Informatiewetenschappen

h.x.yang1@gmail.com

Rond 2011 is er in Nederland enige consternatie geweest rondom de term ‘linkse hobby’. Deze term viel in een tijd waarin bezuinigingen in de culturele sector besproken werden en in gang werden gezet. Dit artikel gaat de discussie rondom de term zelf niet heropenen, maar beschrijft in hoeverre er sprake is van samenhang tussen politieke voorkeur en voorkeur voor podiumkunsten. Gebruikmakend van bestaande data over vrijetijdsgedrag en politieke voorkeur van het LISS panel van Centerdata hebben wij onderzocht of frequente bezoekers van podiumkunsten gemiddeld (1) links dan wel rechts politiek georiënteerd zijn, (2) een hoger of lager inkomen hebben dan niet-frequente bezoekers, en (3) vaker op politieke partijen stemmen met een sterk cultureel profiel. We laten zien dat er een zeer beperkte samenhang is tussen bezoekfrequentie enerzijds, en politieke voorkeur, cultureel profiel, en inkomen anderzijds. Als er al significante associaties zijn, dan zijn de gevonden effectgroottes zwak. We concluderen dan ook dat de podiumkunsten geen uitgesproken linkse hobby zijn.

1 | De linkse hobby

De Volkskrant (2014) schrijft in een artikel over Festival Avignon dat de Franse regering 44 miljoen uittrekt om de links georiënteerde kunstwereld te vriend te houden. Daarmee wordt niet voor de eerste keer verwezen naar een kunstwereld die links georiënteerd zou zijn. Eerder deed de Volkskrant dat al in 2011 toen de term ‘linkse hobby’ weer in zwang raakte. Volgens Volkskrant (2011) bestaat de term

'linkse hobby' al geruime tijd, maar is deze in 2007, dankzij een uitspraak in een debat over belastingen door Geert Wilders, populair geworden. Mede omdat deze uitspraak volgens sommigen over de kunsten zou gaan. Objectief valt uit het debat van 21 december 2007 in de Tweede Kamer enkel op te maken dat de term betrekking heeft op kunstsubsidies, niet op de kunsten zelf: 'Het is het kabinet gewoon te doen om meer linkse hobby's te introduceren. Het is ook nooit genoeg: meer geld voor ontwikkelingshulp, kunst, cultuur, publieke omroep, inburgering, krachtwijken, brugbanen en ga zo maar door.' (Volkskrant 2011). De discussie rondom het Festival Avignon in 2014 laat zien dat Nederland niet het enige land ter wereld is waar geopperd is dat de kunstwereld een dominerende politieke oriëntatie zou hebben. In dit artikel willen we vaststellen of podiumkunstbezoekers inderdaad links zijn. Omdat 'subsidie' steeds het kernwoord is, richten wij ons op het subsidie-argument. Immers, welke groep of groepen heeft/hebben het meeste belang bij deze subsidies en is dit belang eventueel toe te schrijven aan inkomenspositie en/of politieke oriëntatie?¹

We starten deze discussie met een kijk op de geschiedenis van de kunstsubsidies aan de hand van een schets van het cultuurbeleid in Nederland met een verbijzondering richting podiumkunsten. Vervolgens bespreken we aan de hand van Lipset's (1960, 1970) these over 'natuurlijk stemgedrag', traditioneel klassen gebonden stemgedrag, zoals besproken in Achterberg en Houtman (2006) en Achterberg (2005), in hoeverre politieke voorkeur een strategisch instrument voor eigenbelang kan zijn. We koppelen deze these aan meer empirisch ondersteunde achtergrondfactoren met betrekking tot bezoek aan de podiumkunsten in Nederland. Onze conclusie zal zich richten op het belang van kunstsubsidies en in wiens belang deze subsidies zijn.

2 | Cultuurbeleid in Nederland

In deze paragraaf wordt het Nederlandse cultuurbeleid uit het verleden en het heden toegelicht. Allereerst is het interessant om bij de subsidieparadox stil te staan: subsidies worden verleend omdat er onvoldoende vraag is naar bepaalde producten of diensten, maar waarom moet je iets subsidiëren als er geen vraag naar is (Van der Hoeven 2012)? Het antwoord is meerledig. De argumenten voor cultuursubsidie kunnen als volgt worden onderverdeeld: (1) het is een gemeenschappelijk gebruiksgoed dat anders kan verdwijnen (zoals een monument), (2) het is een (quasi) collectief goed dat anders (bijna) ontoegankelijk wordt (zoals opera die relatief duur is), (3) het is een 'merit good' waarvan het wenselijk wordt geacht dat dit voor een brede doelgroep toegankelijk is en (4) er zijn positieve externe effecten zoals een sterkere creatieve economie en meer cultuurtoerisme (Van der Hoeven 2012). Er zijn echter ook tegenargumenten. Klink et al. (2011) benadrukken dat kunstproducten geen collectieve goederen zijn omdat ze individueel worden geconsumeerd. Daarnaast geven ze aan dat de huidige subsidiëring leidt tot een grotere kloof tussen aanbod en vraag. Het resultaat is dat het aanbod meer stijgt dan de vraag. Belfiore (2002) geeft aan dat er twijfels zijn over het bestaan van externe positieve economische en sociale effecten.

De Nederlandse overheid voert al geruime tijd een cultuurbeleid. Dit cultuurbeleid is aan verandering onderhevig. Van 1945 tot 1970 stond de verspreiding van cultuur centraal (Boorsma 1998). Brede lagen van de bevolking moesten in aanraking worden gebracht met kunst die in hogere kringen als belangrijk werd geacht. De achtergrond van dit beleid was het idee van de ideale verzorgingsstaat, waarin sociale spreiding een van de basisprincipes was. In de jaren '70 en '80 ging de aandacht met name uit naar de vernieuwing van cultuur en de artistieke kwaliteit ervan. De verspreiding van kunst onder brede

lagen van de bevolking werd als een utopische wens beschouwd. Dit riep een tegenreactie op. Vanaf begin jaren '90 was er meer aandacht voor de versterking van de relatie tussen kunst en maatschappij. Producenten werden aangespoord meer aandacht te besteden aan publieksparticipatie (Boorsma 1998). Kunst moest een meer maatschappelijke betekenis krijgen (Kooke 2007). De Nota Cultuurbeleid 1993-1996 stelde dan ook dat gesubsidieerde kunstinstellingen niet meer alleen beoordeeld moesten worden op basis van de artistieke kwaliteit, maar ook op basis van de relatie die zij met het publiek of de maatschappij weten op te bouwen. Minister d'Ancona voerde de eis in dat minimaal 15% van de inkomsten van podiumkunstinstellingen afkomstig moest zijn van het publiek (Van der Hoeven 2012). Dit is achteraf een effectief instrument gebleken om de eigen inkomsten daadwerkelijk te verhogen (Klink et al. 2011). Cultuurparticipatie bleef ook in de jaren erna een belangrijk thema. De politiek was zich ervan bewust dat cultuurdeelname ongelijk verdeeld was over de bevolking: de gesubsidieerde kunsten hadden een grote aantrekkingskracht op een relatief beperkt, hoog opgeleid en autochtoon publiek (Van der Hoeven 2012). In het cultuurbeleid van Van der Ploeg (1998 – 2002) stond daarom naast kwaliteit ook het bereiken van nieuwe publieksgroepen zoals jongeren en allochtonen centraal. Er is achteraf twijfel of het culturele aanbod daadwerkelijk nieuwe bezoekers heeft aangetrokken dankzij dit beleid (Abbing 2009; Kooke 2007). Cijfers van het SCP laten zien dat de bezoekerssegmenten door de jaren heen niet veel veranderd zijn. De belangrijkste segmenten bestaan nog steeds uit de hoger opgeleide, autochtone consumenten (Van den Broek et al. 2009).

De economische crisis aan het einde van het eerste decennium dwong de overheid de financiën terug te brengen in lijn met de economische realiteit. Vanaf 2011 bezuinigde de landelijke overheid in korte tijd zo'n 200 miljoen euro op cultuur. Dit was circa 20% - 25% op het budget voor cultuur (Raad voor Cultuur 2012; VNG 2014). De bezuinigingen betroffen met name de podiumkunsten en de beeldende kunst. Bibliotheken en erfgoed zijn daarbij ontzien (VNG 2014). Steeds meer instellingen ontvingen minder subsidie waardoor de culturele basisinfrastructuur werd verkleind. Staatssecretaris Zijlstra kondigde in 2012 in zijn beleidsnota 'Cultuur in Beeld' nieuwe speerpunten aan: hoogwaardige kwaliteit, talentontwikkeling, cultuureducatie en cultureel ondernemerschap (Ministerie OCW 2012). Staatssecretaris Bussemaker kondigde in 2013 een beleidswijziging aan: de overheid zal in de toekomst meer rekening houden met de prestaties van culturele instellingen in plaats van met de beleidsplannen van deze organisaties (Ministerie OCW 2013).

Niet alleen de landelijke overheid voert een cultuurbeleid. Ook provinciale en gemeentelijke overheden voeren een actief beleid. In 2011 bedroegen de cultuursubsidies van de landelijke overheid 954 miljoen, de provinciale overheid besteedde 329 miljoen en de gemeenten investeerden 1.736 miljoen euro (VNG 2014). De gemeenten besteden dus jaarlijks ongeveer twee keer zo veel aan cultuur als de landelijke overheid. Vanaf 2011 hebben de landelijke overheden circa 20% - 25% bezuinigd en de gemeentelijke overheid 4%. Het is bekend dat de gemeenten momenteel in zwaar weer zitten: de inkomsten uit het gemeentefonds lopen terug, de opbrengsten uit grondexploitatie nemen af, terwijl gemeenten er meer taken bij krijgen (Bogaart 2011). Het is daarom de verwachting dat de bezuinigingen op cultuur bij de meeste gemeenten verder doorzetten (Vinkenburg 2014).

3 | Cultuurbeleid en podiumkunsten

Het cultuurbeleid omvat veel deelterreinen, zoals bibliotheken, erfgoed en musea, beeldende kunst, amateurkunst en podiumkunsten. In deze paragraaf worden de podiumkunsten uitgelicht omdat zij het zwaarst door de bezuinigingen zijn getroffen. De productie- en marketingketen van podiumkunsten omvat de volgende partijen (Wils en van Klaveren 2008):

- productie: producent, regisseur, dirigent, gezelschappen of artiesten die de uitvoering verzorgen
- impresario's die gezelschappen en artiesten vertegenwoordigen en onderbrengen bij de distributeurs
- distributeurs zoals theaters, concertzalen en andere media (tv, dvd, internet)
- het publiek.

Men kan zich afvragen wie het meeste belang heeft bij het subsidiëren van podiumkunsten en of er een verband bestaat tussen politieke voorkeur en bezoek aan podiumkunsten.

Het is daarom van belang om inzicht te verkrijgen in de mate waarin bepaalde podiumkunsten worden gesubsidieerd. Er zijn namelijk grote verschillen tussen podiumkunstvormen. Een analyse van Klink et al. (2011) toont aan dat in 2007 de eigen inkomsten bij de meeste subsectoren (zoals dans, jeugdtheater, muziek, orkesten, theater) gemiddeld zo'n 20% waren. De kosten per bezoeker varieerden van 45 euro (ensembles) of 49 euro (jeugdtheater) per bezoeker tot 149 euro (orkesten) of 210 euro (opera) per bezoeker. De subsidie per bezoeker varieerde van 24 euro (ensembles) of 34 euro (jeugdtheater) tot 118 euro (orkesten) en 160 euro (opera). Recent heeft het rijk een basisinfrastructuur gecreëerd en daarnaast ondersteunt het Rijk het Fonds Podiumkunsten (Ministerie OCW 2012). In de basisinfrastructuur zitten onder andere gezelschappen op het gebied van theater, dans, opera en symfonie van internationale, hoogwaardige kwaliteit. Zij ontvangen een meerjarige subsidie. In 2012 was 75% van de inkomsten van de instellingen in de basisinfrastructuur afkomstig van subsidie (Gerdes et al. 2013). Het Fonds Podiumkunsten ondersteunt vanaf 2013 circa 80 professionele organisaties die niet in de basisinfrastructuur zitten met een meerjarige subsidie. In 2012 was 63% van de inkomsten van instellingen die door het Fonds werden ondersteund, afkomstig uit subsidie. Gemeenten ondersteunen accommodaties zoals theaters en concertzalen. In 2012 waren er in Nederland ruim 33.000 uitvoeringen (Gerdes et al. 2013). De meeste uitvoeringen vonden plaats bij VSCD-podia (Vereniging van Schouwburg en Concertgebouwdirecties). De subsidies die de VSCD-podia hebben ontvangen, zijn in de periode van 1996 – 2008 in absolute termen gestegen. In relatieve termen (als percentage van hun omzet) echter is de subsidie gedaald van 47% in 1996 naar 38% in 2012 (VSCD 2010, 2013). Het aandeel van rijksgesubsidieerde uitvoeringen is 17% van het totaal bij de VSCD-podia. Het merendeel van de gezelschappen die de voorstellingen uitvoeren, wordt dus niet gesubsidieerd door de landelijke overheid.

Het voorafgaande houdt dus in dat bepaalde podiumkunsten worden gesubsidieerd op rijksniveau en op gemeentelijk niveau (klassieke muziek, toneel, dans en opera). Andere podiumkunsten, zoals musical, cabaret en populaire muziek worden soms indirect gesubsidieerd op gemeentelijk niveau omdat de artiesten optreden op een gesubsidieerd gemeentelijk podium.

De gemiddelde toegangsprijs in 2012 was 15,50 euro (Gerdes et al. 2013). Het aantal uitvoeringen is in de periode 2005 – 2012 gedaald met 2%. Het bezoek is in diezelfde periode gedaald met 15%. De grootste daling in bezoek heeft zich voorgedaan bij opera, musical en klassieke muziek. De belangstel-

ling voor toneel bleef gelijk. Uiteraard was de economische recessie hierop van invloed. In meer algemene termen was er, voordat de economische recessie in 2008 begon, de laatste decennia een redelijk stabiele interesse voor de meer 'traditionele' vormen van cultuur (zoals dans, ballet, toneel, klassieke muziek) en een stijgende interesse voor de populaire cultuur (zoals cabaret, musical en popmuziek) (De Rooij 2013).

Op basis van onderzoek van SCP en TNS NIPO is de Nederlandse bevolking in vijf groepen in te delen als het gaat om interesse in en bezoek aan podiumkunsten (Van den Broek en De Rooij 2013; Foekema 2008; Kramer 2007):

1. de niet-geïnteresseerde niet-bezoeker (circa 20%)
2. de geïnteresseerde niet-bezoeker (circa 21%)
3. passanten die jaarlijks een of twee keer podiumkunsten bezoeken (30%)
4. regelmatige bezoekers die drie tot en met vijf keer per jaar een bezoek brengen (18%)
5. kernpubliek dat jaarlijks zes keer of vaker een podiumkunst bezoekt (circa 10%).

Net zoals in vele andere sectoren geldt ook hier het Pareto-principe: de minderheid van de populatie koopt de meerderheid van de tickets. Hoewel het kernpubliek in omvang gering is, koopt dit publiek maar liefst circa 44% van alle podiumkunsttickets (Kramer 2007). De regelmatige bezoekers schaffen circa 34% van de tickets aan en de passanten ongeveer 22%. Ongeveer 40% van de bevolking koopt geen podiumkunsttickets. Dit houdt in dat een relatief kleine groep veel profijt heeft van de subsidies. Om deze reden gaan we in de volgende sectie dan ook in op de mogelijkheid van het verdedigen van deze belangen middels politieke voorkeur.

4 | De democratische klassenstrijd

Het idee dat mensen om strategische redenen stemmen bestaat al geruime tijd. De basis hiervoor werd gelegd door Lipset (1960, 1970) in een tijd dat verkiezingsuitslagen in Nederland beter te voorspellen waren op basis van religie en sociale klasse dan nu het geval is. Lagere klassen zouden door hun economische situatie voor economische herverdeling stemmen. Vooral links dus. Middenklassen zouden, omdat economische herverdeling niet in hun belang zou zijn, juist rechtser stemmen. Achterberg en Houtman (2006) vatten dit samen als 'mensen stemmen om hun economische positie te versterken ten koste van die van anderen'. Een democratische klassenstrijd aldus de auteurs. Onze kennis en inzicht met betrekking tot stemgedrag zijn heden ten dage afgenomen ten opzichte van de jaren 60 van de vorige eeuw (Rosema 2004). Volgens Achterberg en Houtman (2006) laten verkiezingsresultaten dan ook zien dat mensen in 2002 en 2003 een stuk minder 'natuurlijk' te kiezen dan Lipset veronderstelde. De middenklassen stemmen aan het einde van de 20e en het begin van de 21e eeuw namelijk een stuk linkser en de lagere klassen een stuk rechtser dan men zou verwachten. Achterberg en Houtman (2006) verwijzen naar een aantal studies, o.a. Nieuwbeerta (1995, 1996), die dit fenomeen empirisch hebben aangetoond of hebben gepoogd dit 'onnatuurlijke' stemgedrag te verklaren. Hun eigen verklaring is in de context van dit artikel echter de meest interessante. Deze verwijst namelijk naar de rol van cultureel kapitaal en minder tastbare culturele onderwerpen als normen en waarden, de omgeving, gelijke rechten voor vrouwen et cetera als verklarende variabelen voor stemgedrag ten koste van economisch kapitaal als verklarende variabele (Achterberg en Houtman 2006; Achterberg 2005). Hierbij moet vervolgens weer opgemerkt worden dat deze 'culturele kapitaal' verklaring vooral geldt voor mensen die

De mythe van de linkse hobby

onnatuurlijk stemmen. Voor mensen die natuurlijk stemgedrag vertonen is 'inkomen' nog steeds een goede verklarende variabele (Achterberg en Houtman 2006).

Met de introductie van de rol van cultureel kapitaal in relatie tot stemgedrag maken Achterberg en Houtman (2006) de discussie rondom stemgedrag in relatie tot het subsidiëren van culturele goederen relevanter. Waar er eerst geen sprake was van een theoretische grond om een relatie te verwachten, is deze er nu wel. Immers, zo stellen Achterberg en Houtman (2006) op basis van hun onderzoek, 'belangen gerelateerd aan cultureel kapitaal verklaren stemgedrag dat in strijd is met klassenbelangen'. Empirische resultaten geven aan dat met name middenklassers met cultureel kapitaal (gemeten als de mate waarin men in culturele activiteiten participeert) stemmen op relatief nieuw linkse partijen als GroenLinks. Deze groep stemt juist niet op traditioneel socialistische partijen als de SP, die meer natuurlijke stemmers uit lage klassen trekken. Achterberg en Houtman (2006) verwijzen naar een groep middenklassers die culturele belangen zwaarder laten meewegen bij hun stemgedrag dan economische belangen. De mate van cultureel kapitaal beïnvloedt daarmee volgens de auteurs het stemgedrag.

5 | Doel van deze studie

Vanuit het idee dat natuurlijk stemgedrag beïnvloed wordt door de mate van cultureel kapitaal, zou men verwachten dat mensen die over relatief veel cultureel kapitaal beschikken meer belang hebben bij het subsidiëren van hun kunst- en cultuurbehoeften dan mensen met een geringer cultureel kapitaal (die ook minder gebruik maken van het kunst- en cultuur aanbod). De vraag is dan ook welke politieke partijen in hun partijprogramma steun uitbrengen aan de culturele sector en in welke mate frequente podiumkunstbezoekers stemmen op deze partijen.

Eenzelfde analyse dient ook gemaakt te worden om de hoofdvraag van deze studie te kunnen beantwoorden. In welke mate kiezen podiumkunstenbezoekers voor linkse danwel rechtse partijen?

Tenslotte rijst de vraag in welke mate inkomen invloed heeft op het bezoek aan podiumkunsten. Inkomen hangt traditioneel samen met politieke voorkeur (Achterberg en Houtman 2006) en inkomen wordt ook gezien als verklarende variabele als het aankomt op bezoek aan podiumkunsten. Andreasen (1991) heeft aangetoond dat loyale bezoekers van podiumkunsten, dat wil zeggen zij die over een seizoenkaart beschikken, gemiddeld een hoger inkomen hebben dan mensen die losse kaartjes kopen.

6 | Methode

Vragenlijsten

Om tot een antwoord te komen op de drie onderzoeksvragen is uitgegaan van drie vragenlijsten die voorhanden zijn bij het LISS panel. Het LISS panel (Longitudinal Internet Studies for the Social Sciences) is onder beheer van CentERdata en wordt gesubsidieerd door NWO. Het panel bestaat uit 5000 huishoudens en bevat 8000 respondenten (LISS 2014). Een eerste vragenlijst die gebruikt is (Dutch Parliamentary Election Studies 2012), had met name betrekking op politieke voorkeur en is afgenomen tussen 13 en 25 september 2012, een tweede vragenlijst (Social Integration and Leisure, wave 5) was opgesteld om inzicht te krijgen in de vrijetijdbesteding van respondenten. Deze vragenlijst is afgenomen tussen 6 februari 2012 en 27 maart 2012. Een laatste gebruikte dataset met achtergrond variabelen is gebruikt om informatie over het inkomen en geslacht van respondenten te achterhalen. Deze vragenlijst

is afgenomen in januari 2012. Alle drie de vragenlijsten zijn samengevoegd in het statistische softwareprogramma SPSS, waarbij alleen de antwoorden werden behouden van die (unieke) respondenten die alle drie de vragenlijsten hebben ingevuld (in totaal 5429 respondenten).

Podiumkunstbezoek

Uit de vrijetijd gerelateerde vragenlijst zijn de items betrokken die betrekking hebben op het bezoek aan verschillende podiumkunsten. Voor elk van de volgende activiteiten is gevraagd hoe vaak men deze heeft bezocht in de voorliggende 12 maanden. Antwoordcategorieën waren (1) nul keer (2) een keer (3) twee of drie keer (4) vier tot twaalf keer (5) meer dan 12 keer:

- Een theatervoorstelling
- Een cabaretvorstelling
- Een opera of operette
- Een concert van klassieke muziek
- Een concert van popmuziek, jazz, musical of pop-opera
- Een balletvoorstelling

Politieke oriëntatie

Voor het vaststellen van een verband tussen podiumkunstbezoek en politieke oriëntatie is uit de vragenlijst betreffende politieke voorkeur 1 variabele betrokken bij de verdere analyses. Dit betreft het antwoord op de vraag: Op welke politieke partij zou u stemmen als er op dit moment verkiezingen zouden zijn? Mogelijke antwoord categorieën waren:

1. Ik zou niet gaan stemmen
2. Ik ben niet kiesgerechtigd
3. VVD
4. PvdA
5. PVV
6. CDA
7. SP
8. D'66
9. Groen Links
10. ChristenUnie
11. SGP
12. Partij voor de Dieren
13. Anders
14. Ik zou blanco stemmen
15. Dat zeg ik liever niet
16. Dat weet ik niet

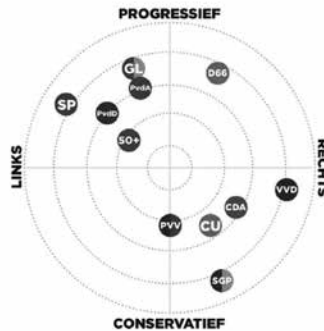
Selectie van respondenten - Politieke Oriëntatie

Om een indeling te kunnen maken van respondenten in linkse versus rechtse politieke oriëntatie, is gebruik gemaakt van de tweedimensionale politieke ruimte zoals die is gedefinieerd door Andre Krouwel (Kieskompas 2014), en wordt gebruikt in het Kieskompas (zie Figuur 1). De twee dimensies die worden gedefinieerd zijn links versus rechts, en conservatief versus progressief. Op basis van de verschillende politieke partijprogramma's wordt aan individuele politieke partijen een punt in deze twee-

De mythe van de linkse hobby

dimensionale ruimte toegekend, zoals weergegeven in Figuur 1. Om een optimaal contrast te krijgen in politieke voorkeuren, zijn alleen die respondenten betrokken bij de verdere analyses die op basis van hun verwachte stemgedrag een duidelijk links-progressieve (SP, Partij voor de Dieren, Groen Links, PvdA) dan wel een duidelijk rechts-conservatieve (VVD, CDA, Christen-Unie, SGP) politieke oriëntatie hebben. Van de op deze wijze geselecteerde groep van 2791 personen voldeden in totaal 1381 (49.4%) personen aan het links-progressieve profiel, en 1410 (50.6%) personen aan het rechts-conservatieve profiel.

Figuur 1: tweedimensionale politieke ruimte, en bijbehorende profielen van Nederlandse politieke partijen (naar Andre Krouwel, Kieskompas 2014)

Respondenten in de twee groepen verschilden niet van elkaar qua opleidingsniveau ($c2(8) = 6.99$, $p = 0.538$), leeftijd ($t(2794) = -0.198$, $p = 0.843$), en inkomen ($t(2682) = -1.411$, $p = 0.158$). De man/vrouw verhouding was wel verschillend in de twee groepen ($c2(1) = 13.76$, $p < 0.001$): de groep met een linkse politieke oriëntatie bevatte meer vrouwen dan mannen (639 mannen en 743 vrouwen), voor de groep met een rechtse politieke oriëntatie was dat andersom (753 mannen tegen 661 vrouwen).

Selectie van respondenten - Cultureel Profiel

Om een indeling te kunnen maken van respondenten die stemmen op partijen met een sterk cultureel profiel, en mensen die stemmen op partijen met een zwak cultureel profiel, zijn uit voor de verschillende politieke partijen de standpunten op een rij gezet die betrekking hebben op cultuurbeleid, met name het subsidiebeleid t.a.v. de podiumkunsten (zie Tabel 1). Als bron hebben wij de website www.programmavergelijker.nl (Programmavergelijker 2014) gebruikt. Deze programmavergelijker is gebruikt omdat hij objectief is (niet verbonden is aan een politieke partij), de originele verkiezingsprogramma's als bron gebruikt, en door veel Nederlanders (meer dan 6 miljoen bezoekers in 2012) is gebruikt in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 2012.²

Tabel 1. Standpunten van verschillende politieke partijen mbt cultuurbeleid / cultuursubsidiebeleid, Tweede Kamerverkiezingen 2012.

VVD	<ul style="list-style-type: none"> • Aandeel eigen inkomsten van kunstenaars ten opzichte van subsidies moet versneld omhoog. • Culturele instellingen moeten eigen bestaansrecht gaan afdwingen en bezoekers, donateurs, sponsors en vrijwilligers aan zich binden. • Aantal kunstopleidingen fors terugbrengen. • Publieke omroepen bieden alleen programma's met maatschappelijk toegevoegde waarde. • Eén tv-net schrappen. • Financiering regionale omroepen centraliseren. • Initiatieven van commerciële mediabedrijven mogen niet beperkt worden door (gratis) concurrerend aanbod uit het publieke domein.
PvdA	<ul style="list-style-type: none"> • Btw-verhoging voor podium- en beeldende kunsten terugdraaien. • Voor gesubsidieerde culturele instellingen is educatie een kerntaak. • Ingezette samenwerking tussen publieke omroepen doorzetten. • Regionale omroepen blijven behouden.
PVV	<ul style="list-style-type: none"> • De kunstsubsidies worden stopgezet. • Nederlandse vlag op ieder openbaar gebouw. • Minstens 35% Nederlandstalige muziek op Radio 2. • Steun aan het Afrikaans. • Einde aan de verzuilde omroepen; minder subsidie voor de staatsomroep.
CDA	<ul style="list-style-type: none"> • Naast commerciële omroepen is er ruimte voor een publiek bestel met royale armslag voor ledenomroepen. • Regionale en lokale omroepen verdienen blijvende aandacht. • Cultuurinstellingen zijn geworteld in de samenleving, trekken een breed en ook nieuw publiek en genereren meer eigen inkomsten.
SP	<ul style="list-style-type: none"> • Btw op kunst en cultuur verlagen naar 6%. • Talentontwikkeling kunstenaars van groot belang, daarom voorzichtig omgaan met kunstvakonderwijs en postacademische instellingen. • Cultuureducatie van groot belang, ondersteuning voor cultuurkaart. • Publieke omroep beschermen, alleen omroepfusies als omroepen zelf akkoord zijn. • Overheid zet zich in om onafhankelijke (regionale) pers overeind te houden.
D66	<ul style="list-style-type: none"> • Overheid oordeelt niet over kunst, maar schept voorwaarden; eigen verantwoordelijkheid voor kunstenaars. • Schade van bezuinigingen op cultuur herstellen, maar dynamiek die daardoor vrijkwam, omarmen. • Laag btw-tarief voor culturele sector; uitbreiding van fiscale mogelijkheden om in cultuur te investeren, de Geefwet schiet tekort. • Aandacht voor cultuur op de basisschool, cultuurkaart in nieuwe vorm voortzetten. • Publieke omroep moet zich meer richten op een veelzijdig programma-aanbod, fusie van bestaande omroepen is eerste stap naar nieuw bestel. • Commissariaat voor de Media gaat lokale omroepen financieren om financiële afhankelijkheid van lokale politiek tegen te gaan.
Groen Links	<ul style="list-style-type: none"> • Extra ondersteuning voor kunst- en cultuureducatie, jeugdtheater en de ontwikkeling van cultureel talent. • Vergroten van transparantie en onafhankelijkheid van kunststraden die beslissen over subsidies. • Afschaffen van verzuilde omroepbestel, twee algemene tv-netten, autonome netredacties bepalen programmering.
Christen Unie	<ul style="list-style-type: none"> • Subsidiebeleid moet divers cultureel aanbod stimuleren, oog voor bijzonder aanbod waar markt geen aandacht voor heeft. • Minder subsidies, meer leningen en garanties: die kunnen na aflossing opnieuw ingezet worden. • Scholen geven zelf invulling aan kunst- en cultuureducatie. • Omroepbudgetten voor langere tijd vastleggen, ledenaantallen wegen daarbij zwaarder. • Er blijft uitdrukkelijk ruimte voor levensbeschouwelijke omroepen. • Strakke regulering belprogramma's; geen seksreclameblokken op de open commerciële zenders.
SGP	<ul style="list-style-type: none"> • Reclamevrije publieke omroep, bestaande uit één tv-zender, twee radiozenders en de Wereldomroep.
PvdD	<ul style="list-style-type: none"> • Btw voor kunst en cultuur, inclusief podiumkunsten, naar 6%. • Investeren in bibliotheken. • Toegang tot musea minimaal één dag per week gratis. • Oude en nieuwe media kunnen aanspraak maken op Stimuleringsfonds voor de media. • Ruimte voor ledenomroepen. • Geen zendtijd voor kerkelijke genootschappen en genootschappen op geestelijke grondslag.
50+	<ul style="list-style-type: none"> • Immigratiebeleid streng maar rechtvaardig, nieuwkomers hebben voldoende opleiding en achtergrond om aansluiting te vinden bij Nederlandse samenleving. • Islam is een godsdienst als alle andere en heeft geen specifieke rechten in het publieke domein; shariawetgeving wordt niet toegestaan.

Bron: Programmavergelijker (2014)

De mythe van de linkse hobby

Op basis van deze gegevens is door de auteurs een 5-punts schaal (“-- - +/- + ++”) gemaakt waarop per partij is beoordeeld in welke mate een partij cultuur hoog dan wel laag in het politieke vaandel had staan. Hiervan is een indeling gemaakt in twee categorieën, één van partijen met een uitgesproken zwak cultureel profiel (PVV, VVD)³, en één van partijen met een uitgesproken sterk cultureel profiel (PvdA, SP en Partij voor de Dieren). Bij de analyses die betrekking hebben op cultureel profiel zijn alleen die respondenten betrokken die op een van deze 5 partijen hebben gestemd. Van de op deze wijze geselecteerde groep van 2028 personen voldeden in totaal 1290 (63.3%) personen aan het ‘sterke cultureel profiel’, en 738 (36.4%) personen aan het ‘zwakke cultureel profiel’.

Respondenten in de twee groepen verschilden niet van elkaar qua inkomen ($t(1943) = -0.26, p = 0.795$). De man/vrouw verhouding was wel verschillend in de twee groepen ($c2(1) = 25.62, p < 0.001$): de ‘zwakke cultureel profiel’ groep bevatte meer mannen dan vrouwen (736 mannen en 554 vrouwen), voor de ‘sterke cultureel profiel’ groep was dat andersom (335 mannen en 403 vrouwen). Ook verschilden de groepen qua opleidingsniveau ($c2(5) = 42.10, p < 0.001$). In de ‘zwakke cultureel profiel’ groep waren meer wetenschappelijk geschoolde respondenten, in de ‘sterke cultureel profiel’ groep meer MBO-opgeleide respondenten (dit was echter een zwak effect, Cramer’s $V = 0.14$). Tenslotte waren de respondenten in de ‘sterke cultureel profiel’ groep gemiddeld iets ouder (54,2 jaar) dan in de ‘zwakke cultureel profiel’ groep (51,2 jaar; $t(2026) = 4.36, p < 0.001$).

Selectie van respondenten - Inkomen

Voor een indeling van de respondenten naar inkomen is een verdeling gemaakt in respondenten met een hoog inkomen en respondenten met een laag inkomen. Een hoog inkomen is hier gedefinieerd als een totaal netto maandinkomen per huishouden hoger dan het 75e percentiel in de steekproef (€ 3650 per maand of hoger), een laag inkomen als een totaal netto maandinkomen per huishouden lager dan het 25e percentiel (€ 1874 per maand of lager). Van de groep van 4981 respondenten die de inkomensvraag hebben ingevuld, vielen er 1246 (25%) binnen de hoge inkomenscategorie, 1245 (25%) binnen de lage inkomenscategorie.

Geslacht ($c2(1) = 21.17, p < 0.001$) en opleidingsniveau ($c2(8) = 346.58, p < 0.001$) waren ongelijk verdeeld over de twee inkomenscategorieën. De lage inkomenscategorie bevatte meer vrouwen dan mannen (41.4% tegen 58.6 procent), voor de hoge inkomenscategorie was dat andersom (50.6% mannen tegen 49.4% vrouwen). In de lage inkomenscategorie waren er meer lager- en middelbaar opgeleide respondenten (38.5% van het totaal) dan hoger opgeleiden (24.9% van het totaal), in de hoge inkomenscategorie was dat andersom (8.5% lage/middelbare opleiding, 23.8% hoog opgeleid). Ook waren respondenten in de hoge inkomenscategorie gemiddeld jonger (46.8 jaar) dan die in de lage inkomenscategorie (53.9 jaar), $t(2489) = 10.39, p < 0.001$.

Statistische analyses

Om te kunnen vaststellen of er een verband is tussen frequentie van podiumkunstbezoek enerzijds en de drie hierboven beschreven indelingen anderzijds, zijn voor elk van de genoemde podiumkunsten drie Chi-kwadraat toetsen uitgevoerd. Een met als onafhankelijke variabele politieke oriëntatie (links, rechts), een tweede met cultureel profiel (zwak, sterk) en een derde met inkomen (hoog, laag). De afhankelijke variabele was steeds bezoekfrequentie (5 antwoord categorieën, zie sectie Podiumkunstbezoek).

7 | Resultaten

Politieke oriëntatie

De resultaten van de Chi-kwadraat toetsen die betrekking hebben op politieke oriëntatie zijn samengevat in Tabel 2. Zoals uit deze tabel blijkt, is er voor de volgende podiumkunsten een significante associatie ($p < 0.05$) tussen politieke oriëntatie en een bezoek aan: een balletvoorstelling en een concertbezoek (popmuziek, jazz, musical of pop-opera).⁴ Voor beide associaties geldt dat respondenten met een linkse politieke oriëntatie minder vaak dan verwacht 0 of 1 keer per jaar de betreffende podiumkunst bezoeken, en vaker dan verwacht frequente bezoekers zijn. Voor respondenten met een rechtse politieke oriëntatie geldt het omgekeerde. Echter, Cramer's V, een maat voor de sterkte van het verband, duidt erop dat beide associaties zwak tot zeer zwak zijn.

Er is daarentegen geen aantoonbaar verband tussen politieke oriëntatie en een bezoek aan: een theatervoorstelling, klassiek muziekconcert, een opera / operette, en een cabaretvorstelling.

Tabel 2: uitkomsten van de chi-kwadraat toets op het verband tussen politieke oriëntatie en bezoeksfrequentie voor zes verschillende podiumkunsten

Type podiumkunst	Pearson's Chi-kwadraat	vrijheidsgraden	p-waarde	Cramer's V
Ballet	15.63	4	0.004 *	0.08
Pop/jazz/musical/pop-opera	16.22	4	0.003 *	0.08
Theater	4.52	4	0.340	0.04
Klassieke muziek	3.51	4	0.477	0.03
Opera / operette	2.73	4	0.605	0.03
Cabaret	3.92	3 **	0.271	0.04

* : significant verband ($p < 0.05$)

** : afwijkend aantal vrijheidsgraden vanwege niet-ingevulde responscategorie (12 of meer keer)

Cultureel profiel

De resultaten van de Chi-kwadraat toetsen die betrekking hebben op cultureel profiel zijn samengevat in Tabel 3. Zoals uit deze tabel blijkt, is er voor de volgende podiumkunsten een significante associatie ($p < 0.05$) tussen het cultureel profiel van de partij waarop zou worden gestemd, en een bezoek aan: een ballet, theater, klassiek muziekconcert, en opera / operette. Voor alle associaties geldt dat respondenten in de groep 'sterk cultureel profiel' minder vaak dan verwacht 0 of 1 keer per jaar de betreffende podiumkunst bezoeken, en vaker dan verwacht frequente bezoekers zijn. Voor respondenten in de 'zwak cultureel profiel' groep' geldt het omgekeerde. Gelet op Cramer's V is het verband voor een klassiek muziekconcert zwak tot matig, voor ballet en theater zwak, en voor opera/operette zwak tot zeer zwak.

Tabel 3: uitkomsten van de chi-kwadraat toets op het verband tussen cultureel profiel van de partij waarop zou worden gestemd, en bezoeksfrequentie voor zes verschillende podiumkunsten

Type podiumkunst	Pearson's Chi-kwadraat	vrijheidsgraden	p-waarde	Cramer's V
Ballet	37.53	3 **	< 0.001*	0.14
Pop/jazz/musical/pop-opera	6.77	4	0.149	0.06
Theater	25.46	4	< 0.001*	0.11
Klassieke muziek	70.08	4	< 0.001*	0.19
Opera / operette	11.11	4	0.025*	0.07
Cabaret	4.41	3 **	0.220	0.04

* : significant verband ($p < 0.05$)

** : afwijkend aantal vrijheidsgraden vanwege niet-ingevulde responscategorie (12 of meer keer)

De mythe van de linkse hobby

Inkomen

De resultaten van de Chi-kwadraat toetsen die betrekking hebben op inkomen zijn samengevat in Tabel 4. Zoals uit deze tabel blijkt, is er voor alle onderzochte podiumkunsten een significante associatie ($p < 0.05$) tussen inkomen en bezoekfrequentie. Voor alle podiumkunsten geldt dat respondenten uit de hoge inkomenscategorie minder vaak geen bezoek brengen, en vaker wel bezoeken, dan respondenten uit de lage inkomenscategorie. De sterkte van de associaties (Cramer's V) varieert van zwak, tot zwak / matig.

Tabel 4: uitkomsten van de chi-kwadraat toets op het verband tussen inkomen en bezoekfrequentie voor zes verschillende podiumkunsten

Type podiumkunst	Pearson's Chi-kwadraat	vrijheidsgraden	p-waarde	Cramer's V
Ballet	22.09	3**	< 0.001	0.09
Pop/jazz/musical/pop-opera	91.88	4	< 0.001	0.19
Theater	72.66	4	< 0.001	0.17
Klassieke muziek	42.80	4	< 0.001	0.13
Opera / operette	19.05	4	0.001	0.09
Cabaret	74.39	4	< 0.001	0.17

* : significant verband ($p < 0.05$)

** : afwijkend aantal vrijheidsgraden vanwege niet-ingevulde responscategorie (12 of meer keer)

8 | Discussie

In de media werd in 2014 verwezen naar een links georiënteerde kunstensector. Wij hebben in dit paper geanalyseerd of frequente bezoekers van podiumkunsten verschillen van niet-frequente bezoekers in politieke oriëntatie en inkomen. Als zodanig kunnen we dan ook enkel uitspraken doen over de relatie tussen politieke voorkeur en podiumkunstbezoek, en niet vrijetijdsactiviteiten meer in het algemeen. Uit de resultaten van onze studie blijkt dat de samenhang tussen politieke oriëntatie enerzijds, en frequentie van podiumkunstbezoek anderzijds, zeer zwak dan wel afwezig is. Er is wel enige samenhang tussen podiumkunstbezoek en inkomen, maar deze samenhang is ook zwak. Dat is opvallend want o.a. Andreasen (1991) stelt dat inkomen een determinant is en baseert die stelling op empirisch onderzoek. Ook Van den Broek (2013) laat zien dat een traditioneel belangrijke determinant als opleidingsniveau aan herinterpretatie toe is, of althans dat de invloed van opleidingsniveau op onder andere podiumkunstbezoek minder sterk/direct kan zijn dan tot op heden verondersteld is. Sinds de jaren 80 van de vorige eeuw is een groei waargenomen in het relatieve en absolute aantal hoogopgeleiden in Nederland. Analyse van bezoekerscijfers door de jaren heen (Van den Broek 2013) laat echter zien dat deze toename niet heeft geleid tot een verhoging van de deelname aan de gecanoniseerde kunsten waartoe ook de podiumkunsten behoren. Dat betekent dat er (een) andere variabele(n) in het spel moet(en) zijn die zowel samenhang(t/en) met opleidingsniveau als met de mate waarin mensen voorkeur hebben voor podiumkunsten. Van den Broek geeft geen antwoord op de vraag welke variabele(n) dat zou(den) kunnen zijn. De Rooij (2013) lijkt antwoord te kunnen geven op deze vraag. Volgens de Rooij (2013) zijn er andere factoren dan opleidingsniveau die een grotere rol spelen, zoals individuele interesse en sociale bezoekmotieven. Uit kwalitatief onderzoek blijkt het belang van motieven zoals cultureel genot, sociale expressie (aan anderen laten zien wat je voorkeuren zijn) en sociale attractie (de aantrekkingskracht van andere personen met wie iemand zijn vrije tijd wil doorbrengen). Het idee is dat deze factoren podiumkunstbezoek beter kunnen verklaren en dat zij de inkomenslagen en politieke voorkeuren doorkruisen.⁵ Op zich is dat niet belangrijk voor deze studie, maar relativeert het de rol van deze controlevariabelen.

Wij kunnen dan ook niet anders concluderen dan dat de podiumkunsten in Nederland, geen uitgesproken linkse hobby zijn. Vanuit het subsidieperspectief wordt dan ook niet een specifieke groep met een politieke voorkeur bevoordeeld. In Nederland maakt 10% van de bevolking het meest gebruik van podiumkunsten. Dit zogeheten kernpubliek, dat gemiddeld 6 of meer voorstellingen per jaar bezoekt, wordt wellicht nog het meest bevoordeeld.

In het licht van het voorgaande valt de term 'linkse hobby' mogelijkwerwijs op drie manieren te interpreteren. Ten eerste kan het betrekking hebben op de interesses en vrijetijdsactiviteiten van personen die op linkse partijen stemmen. Ons onderzoek heeft aangetoond dat er slechts een zeer zwak verband bestaat tussen personen die op een linkse of op een rechtse partij stemmen voor wat betreft het podiumkunstbezoek. In die zin bestaat de 'linkse hobby' niet. Ten tweede kan het begrip betrekking hebben op de mate waarin subsidieverstrekking aan vrijetijdsactiviteiten in politieke partijprogramma's terugkomt. Op basis van een eenvoudige analyse van partijprogramma's hebben we geconcludeerd dat over het algemeen genomen linkse partijen geneigd zijn de kunsten meer met subsidies te ondersteunen dan rechtse partijen. Linkse partijen pleiten voor een laag btw-tarief voor de cultuursector, terwijl rechtse partijen benadrukken dat de eigen inkomsten van culturele organisaties moeten stijgen. Ten derde wordt in het Volkskrant (2014) artikel expliciet verwezen naar een links georiënteerde kunstwereld in Frankrijk, een groep producenten van kunst die, door stakingen, blijkbaar in staat is gebleken om daar cultuursubsidie af te dwingen. Een dergelijke groep wordt ook door Becker (1984) beschreven in Roose en Waeghe (2003). Becker beschrijft een groep professionals die deel uitmaakt van de zogenaamde art world en daar veel invloed heeft. Mogelijkwerwijs is deze groep meer links georiënteerd, maar dat hebben we in dit artikel niet onderzocht. Het blijft in ieder geval interessant dat de relatie tussen politieke voorkeur en voorkeur voor podiumkunstenbezoek niet opgaat voor het publiek. Concluderend kunnen we stellen dat ons onderzoek geen duidelijke relatie heeft aangetoond tussen politieke voorkeur enerzijds, en frequentie van podiumkunstbezoek anderzijds.

Literatuur

- Abbing, H. (2009) Van hoge naar nieuwe kunst. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Achterberg, P. (2005) Op weg naar een nieuwe politieke cultuur. Klasse en stemgedrag in laatmoderne samenlevingen. *Sociologie*, 1, 70-89.
- Achterberg, P. & D. Houtman (2006) Why do so many people vote 'unnaturally'? A cultural explanation for voting behaviour. *European Journal of Political Research* 45: 75-92.
- Andreasen, A. (1991) Expanding the audience for the performing arts. National Endowment for the Arts, Research Division, Report number 24, Washington DC.
- Becker, H.S. (1984) *Art Worlds*. Berkeley: University of California Press.
- Belfiore, E. (2002) Art as a means of alleviating social exclusion: Does it really work? A critique of instrumental cultural policies and social impact studies in the UK. *International Journal of Cultural Policy*, 8, 1, 91 - 106.
- Bogaart, A. & A. Van der Horst (2011) *Bezuinigingen van gemeenten en provincies op kunst en cultuur*. Amsterdam: DSP Groep.
- Boorsma, M. (1998) *Kunstmarting: Hoe marketing kan bijdragen aan het maatschappelijk functioneren van kunst, in het bijzonder van toneelkunst in Nederland*. Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen.
- Broek, A., van den, J. de Haan & F. Huysmans (2009) *Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars. Trends in cultuurparticipatie en mediagebruik*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A., van den (2013). *Cultuurminnend Nederland? Interesse en bezoek, drempels en ervaringen*. Den Haag: SCP
- Broek, A., van den & P. de Rooij (2013) *Wat beweegt het publiek? Interesse in en bezoek aan theaters en concertgebouwen*. *Vrijetijdstudies*, jaargang 31, nummer 4.
- Foekema, H. (2008) *Marktbeschrijving Podiumkunsten 2007*. Amsterdam: TNS Nipo.
- Gerdes, E., J. in 't Veld, I. Pohl, C. Schrijvershof, R. Goudriaan, R. Frierson, G. Mazzola, M. Gielen & B.

De mythe van de linkse hobby

- Gooskens (2013) Economische ontwikkelingen in de cultuursector 2005 – 2012, Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap, Rotterdam: Rebel.
- Hoeven, Q., van der (2012) Van Anciaux tot Zijlstra: Cultuurbeleid en cultuurparticipatie. Handelseditie proefschrift. Verkregen op 23 april 2012 van <http://www.scp.nl/content.jsp?objectid=28467>.
- Kieskompas (2014) Tweede Kamerverkiezingen 2012. Verkregen op 7 juli 2014 van <http://home.kieskompas.nl/nl/portfolio/tweedekamerverkiezingen-2014/>.
- Klink, P., van, A. van den Born & A. van Witteloostuijn (2011) Subsidiering van podiumkunsten: beschaving of verslaving? Brussel/Antwerpen: Uitgeverij Politeia en Uitgeverij UPA
- Kramer, P. (2007) Marktbeschrijving Podiumkunsten 2006: Onderzoek onder de Nederlandse bevolking. Amsterdam: TNS Nipo.
- Kooke, S. (2007) Barrières voor een beeldenstormer. Boekman, 72, 46 – 51.
- Liempt, A., van, P. de Rooij & M. Bastiaansen, M. (in voorbereiding). A Biosocial Perspective on Consumer Behaviour in the Performing Arts.
- Lipset, S.M. (1960) Political man. New York: Doubleday.
- Lipset, S.M. (1970) Revolution and counter-revolution. New York: Doubleday.
- LISS (2014) LISS panel. Verkregen op 8 juli 2014 van <http://www.lissdata.nl/lissdata/Home>.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2012) Cultuur in Beeld. Den Haag
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2013) Kamerbrief Cultuurstelsel 2017 – 2020. Verkregen op 4 februari 2014 van <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2013/11/02/cultuurstelsel-2017-2020.html>.
- Nieuwbeerta, P. (1995) The democratic class struggle in twenty countries, 1945–1990. Amsterdam: Thesis.
- Nieuwbeerta, P. (1996) The democratic class struggle in postwar societies: Class voting in twenty countries, 1945–1990. Acta Sociologica 39(4): 345–383.
- Prodemos (2013) Jaarverslag 2013. Verkregen op 12 mei 2014 van <http://www.prodemos.nl/Media/Files/Jaarverslag-2013>.
- Programmavergelijker (2014). Tweede Kamer 2012. Verkregen op 9 mei 2014 van <http://www.programmavergelijker.nl/programmavergelijker/pv/Tweede%20Kamer%202012/388#vergel>.
- Raad voor Cultuur (2012) Slagen in cultuur. Culturele basisinfrastructuur 2013 – 2016. Den Haag, uitgave Raad voor Cultuur.
- Rooij, P., de (2013) Customer loyalty to performing arts venues. Between routines and coincidence. Proefschrift, Tilburg University.
- Roose H., & H. Waage, H. (2003) Van passant tot connaisseur: Een empirische studie over de interne gelaagdheid en de esthetische verwachtingen van het hedendaagse theaterpubliek. Mens & Maatschappij, 78(3), 242 – 263.
- Rosema, Martin (2004) The Sincere Vote: a psychological study of voting. Proefschrift, Universiteit Leiden.
- Vinkenburg (2014) Cultuur en collegeakkoorden. Onderzoek onder gemeenten. Presentatie Gemeentelijk Cultuurgcongres 30 januari 2014. verkregen op 31 januari 2014 van <http://www.berenschot.nl/actueel/persberichten/persberichten/persberichten-2014/kunsten-92/>.
- VNG (2014) Aandachtspunten voor gemeentelijk cultuurbeleid. Ledenbrief. Verkregen op 21 februari 2014 van http://vnnpf.nl/nieuws/bedreigingen-en-kansen-voor-cultuur?utm_source=Externen&utm_campaign=b91df2429d-VNPF_Nieuwsbrief2_28_2013_directies&utm_medium=email&utm_term=0_8cbeae3ed2-b91df2429d-61572717.
- Volkskrant (2011) Wie heeft het auteursrecht op de kwalificatie linkse hobby's?, 07/01/2011. Verkregen op 7 maart 2014 van <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/1789632/2011/01/07/Wie-heeft-het-auteursrecht-op-de-kwalificatie-linkse-hobby-s.dhtml>.
- Volkskrant (2014) Festival Avignon direct platgelegd, 05/07/2104. Verkregen op 7 juli 2014 van <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/3684263/2014/07/05/Festival-Avignon-al-direct-platgelegd.dhtml>.
- VSCD Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (2010) Podia 2009, Amsterdam. Verkregen op 18 maart 2011 van <http://www.vscd.nl/zoeken/?zoek=podia%202009>.
- VSCD Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (2013) Podia 2012, Amsterdam. Verkregen op 25 oktober 2013 van <http://www.vscd.nl/publicaties/download/597>.
- Wils, J. & S. van Klaveren (2008) Wat kan er beter in de podiumkunsten? Onderzoek naar knelpunten en oplossingen in de bedrijfsvoering. Projectnummer: B3221. Zoetermeer: Research voor Beleid.

Noten

- 1 Er is voor gekozen om opleidingsniveau niet te betrekken in deze discussie, ondanks dat opleidingsniveau wel als determinant van cultuurparticipatie wordt aangemerkt door o.a. Andreasen (1991). We beperken ons hier tot de opmerking dat de toets met inkomen 'slechts' een controle toets is. In de discussie komen we terug op opleidingsniveau als determinant van podiumkunstbezoek.
- 2 Het jaarverslag van Prodemos, de organisatie achter programmavergelijker, rapporteert in hun jaarverslag van 2013 dat in 2012 6.177.631 bezoekers hun website hebben bezocht dat is ongeveer het 10-voudige van hun bezoek in 2013. Men zegt zelf dat dit verschil verklaard wordt door de Kamerverkiezingen van september 2012 (Prodemos 2013).
- 3 De 50+ partij ontbreekt hier. Deze partij was namelijk geen responscategorie bij de vraag op welke partij men zou gaan stemmen.
- 4 In het LISS panel zijn deze vier categorieën samen genomen binnen één vraag.
- 5 Wij werken op dit moment aan een studie die deze verklaring ondersteunt vanuit een biosociale benadering. De rol van contextuele status is binnen deze benadering belangrijk en kan van invloed zijn op bezoekersmotieven (Van Liempt et al., in voorbereiding).